

waarden van de negentiende eeuw in een hedendaags perspectief te krijgen. En geld was in het leven van ons personage natuurlijk niet de laatste prioriteit. In dat opzicht was ook journalist Kristof Clerix van tel, met name om het kluwen van de Koninklijke Schenking te ontwarren.

Van grote waarde waren ook de aanmoedigingen die ik tijdens mijn tochten door Vlaanderen kreeg van zovele anonieme belangstellenden. 'Schrijf dat boek!' zegden ze.

En last but not least mijn diepe dank aan u, de lezer. Zonder publiek bestaat een boek niet. Zonder lezer blijven verhalen onbegrepen en onbekend. Zonder boekenliefhebbers leeft geen schrijver. Weet: we zijn met elkaar verbonden. Tot gauw.

Johan Op de Beeck

Volg Johan Op de Beeck ook op:

www.johanopdebeeck.be

www.facebook.com/auteurJohanOpdeBeeck

Bibliografie

Geciteerde kranten

De Standaard

La Dernière Heure

Le Belge: ami du Roi et de la Patrie

Le Peuple

L'Écho d'Ostende

L'Étoile Belge

Le Bien Public

Le National Belge

Moniteur belge

Mouvement géographique

NRC (Nieuwe Rotterdamsche Courant)

L'Osservatore Romano

The Guardian

The Pall Mall Gazette

The Whitehall Review

Vooruit

Officiële stukken

Le rapport Casement: rapport de R. Casement, consul britannique, sur son voyage dans le Haut-Congo (1903), Louvain-la-Neuve, Centre d'histoire de l'Afrique, 1985

Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo

Trial of Jeffries, Home Office Archives, Kew, HO 144 / 468 / X124

House of Lords, Debate 24 februari 1906, vol. 184
 House of Lords, Debate 8 april 1878, vol. 239, cc760-853
 Brief van von Bülow aan het Auswärtiges Amt – Norderney, 30 juli 1905, in: *La politique extérieure de l'Allemagne 1870-1914. Documents officiels publiés par le Ministère allemand des Affaires étrangères*, XXVII, Paris, Costes, 1936
 United Nations General Assembly Resolution, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 december 1948, (UN Treaty Collection)

Parlementaire stukken

Acte de donation de Léopold II à l'État belge, bijlage II bij de memorie van toelichting bij de wet van 31 december 1903, Parl. Stuk, Kamer, B.Z., 1900, nr. 11
 Annales des séances plénières de la Chambre des Représentants de Belgique, séance du 3 mars 1910
 Annales Parlementaires, Sénat, Chambre, séance du 17 décembre 1865
 Archives Parlementaires. Chambre. 1905-1906
Belgisch Staatsblad, 19-20 oktober 1908
Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo, Brussel, 1896
Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo, juni 1908
 Déclaration des Plénipotentiaires de l'État Indépendant du Congo dans la séance de la conférence du 2 juin 1890, séance du 17 juin 1890, AKP, Congo, 72/97
 Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 1 april 1908, Nr. 146, Rapport van de Commissie van Zeventien
 Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 1 april 1908, Nr. 146, Rapport van de Commissie van Zeventien
 Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 10 juli 1908, in: *Germinal*, nr. 7, jg. 5, Lettre aux Secrétaires Généraux de l'EIC du 3 juin 1906, in: Baoni, Annexe VIII
 Samenwerkende Volksdrukkerij, Hoogpoort, Gent, 1908
 Proces-verbaal van de commissie van 13 maart 1908, be-akp, overzeese expansie, 1001, inv.nr. 222/3

Proces-verbaal van de Commissie van xVii van 11 april 1907. be-akp, overzeese expansie, 1001, inv.nr. 222/3
 Rapport au Roi, *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, mei 1907
 Rapport van de Internationale Onderzoekscommissie, *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, nr. 9 & 10, Rapport au Roi-Souverain
 Une lettre du Roi, *La Belgique Coloniale*, vierde jaargang, 14 augustus 1898
 Verslag van de zitting van het Brussels Hoofdstedelijk parlement, 28 september 2016, Inleidende uiteenzetting van Olivier de Clippele en Vincent De Wolf betreffende het Justitiepaleis van Brussel

Archieven van het Koninklijk Paleis: AKP

Archieven van het kabinet van koning Leopold II: Documents relatifs au développement extérieur de la Belgique
 Memorandum 26 augustus 1875, koning Leopold II
 Archieven van de Civiele Lijst van de Koning (regeerperiode Leopold II)
 Archief van de Grootmaarschalk van het Hof tijdens de regering van Leopold II
 Archives relatives au développement extérieur de la Belgique sous le règne de Léopold II. Correspondance générale, Jules Devaux
 Fonds graaf van Vlaanderen
 FG/AHB, Persoonlijke reisaantekeningen van de hertog van Brabant tijdens zijn reis door Spanje in 1862
 Fonds Goffinet
 Papiers Édouard de Conway
 Papiers de la comtesse d'Hulst
 Papiers Edmond van Eetvelde
 Papiers de la famille Orts

Koninklijk Museum voor Midden-Afrika – AfricaMuseum (KMMA)

Papiers Edmond van Eetvelde

Papiers Théophile Wahis

Papiers Fuchs

Archives de la section Histoire du Temps présent

Fonds Albert Thys

US National Archives and Records Administration (NARA)

Belgium Diplomatic Despatches 1832-1906

London School of Economics and Political Science (LSE)

Morel Papers: Morel 22-41

Archivio Segreto Vaticano (ASV)

Archivio della Congregazione degli affari ecclesiastici straordinari (AAEES), Fonds Belgio

Fonds Nunziatura di Bruxelles (NdB) Fonds Segreteria di Stato (SdS)

Algemeen Rijksarchief (ARA)

Papiers Banning

Papiers de la famille Orts, Pos 6640, 389, Souvenirs de ma carrière, 1943 (revus en 1955)

Papiers Banning

Papiers Edmond Carton de Wiart

Papiers Greindl

Papiers Strauch

Papiers van Eetvelde

Papiers Droogmans

Nota van de koning, ca. 1906

Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (KM-LKG)

Papiers Chazal

Historiografie

Abdullahi Ahmed An-Na'im, Shari'a and Basic Human Rights Concerns, in: *Liberal Islam*, ed. Charles Kurzman, 1998

Arntz, Egide, *De la cession des droits de souveraineté par des chefs de tribus sauvages*, Bruxelles, 1884

Ascherson, Neil, *De koning NV. De biografie van Leopold II*, Manteau, Antwerpen, 2002

Baguenault de Puchesse, Guy, La neutralité belge pendant la guerre franco-allemande (1870- 1871), *Revue d'histoire diplomatique* XVI fasc. 1 (1902) 92-102

Banning, Émile, *Mémoires politiques et diplomatiques. Comment fut fondé le Congobelge*, Renaissance du livre, Bruxelles, 1927

Banning, Émile, *La Conférence Africaine de Berlin et l'Association Internationale du Congo*, Librairie C. Muquardt, Bruxelles, 1885

Banning, Émile, *Le partage politique de l'Afrique d'après les transactions internationales les plus récentes (1885 à 1888)*, Bruxelles, 1888; heruitgave Forgotten Books, 2016

Banning, Émile & Brialmont, Alexis, *La Belgique actuelle au point de vue commercial, colonial et militaire: programme de politique nationale*, Mucquardt, Bruxelles, 1889

Banning, Émile, Brialmont, Alexis & Gossart, Ernest, *Réflexions morales et politiques*, Spineux, Bruxelles, 1899

Basch, Sophie, *Léopold de Belgique, Voyage à Constantinople (1860)*, ed. Sophie Basch, Bruxelles, Complexe, 1997

Beliën, Paul, *A Throne in Brussels: Britain, the Saxe-Coburgs and the Belgianisation of Europe*, Imprint Academy, Exeter, 2006

Bita Lihun Nzundu Augustin, *Missions catholiques et protestantes face au colonialisme et aux aspirations du peuple autochtone à l'autonomie et à l'indépendance politique au Congo belge (1908-1960). Effort de synthèse*, Roma, Pontificia universita gregoriana, 2013

Boelaert, Edmond, Honoré Vinck & Charles Lonkoma, Arrivée des blancs sur les bords des rivières équatoriales (Partie I), *Annales Aequatoria* 16 (1995) 13-134

- Boelaert, Edmond, Vinck, Honoré & Lonkoma, Charles, Arrivée des blancs sur les bords des rivières équatoriales (Partie II et fin), *Annales Aequatoria* 17 (1996) 7-416
- Blondeel, W., De 'Commission Permanente pour le Protection des Indigènes' en het Demografisch Probleem in Belgisch Kongo. De Alarmkreet van 1919, *Bulletin des Séances* 3 (1976) 273-315
- Bombeek, Bram, À bas le Sexe-Cobourg? Een mentaliteitshistorische en politieke benadering van de seksschandalen van het Belgisch koningshuis in de lange 19de eeuw, masterscriptie, UGent, 2009
- François Bontinck & Brunschwig, Henri, Aux origines de l'État Indépendant du Congo. Documents tirés d'archives américaines, *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 23 N. 3 (1968)
- Bontinck, François, i.s.m. Janssen, Koen, *L'autobiographie de Hamed ben Mohammed el-Murjebi Tippu Tip (ca. 1840-1905)*, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, Bruxelles, 1974
- Brialmont, Alexis, *Complément de l'œuvre de 1830*, Mucquardt, Bruxelles, 1860
- Bronne, Carlo, *Lettres de Léopold I*, Dessart, Bruxelles, 1943
- Buckle, G. Earle (red.), *The Letters of Queen Victoria*, vol. 1, John Murray, London, 1926
- Buelens, Frans, *Congo 1885-1960. Een financieel-economische geschiedenis*, Berchem, Epo, 2007
- Buelens, Frans & Van den Broeck, Julien, *Financieel-institutionele analyse van de Belgische beursgenoteerde spoorwegsector 1836-1957*, Garant, Leuven, 2004
- Buffaerts, Jean-Michel, Edmond Carton de Wiart et la succession luxembourgeoise (1906-1907), *Hemecht. Zeitschrift für Luxemburger Geschichte – Revue d'Histoire Luxembourgeoise*, 1989
- Cameron, Verney-Lovett, *Across Africa*, Harper & Brothers, London, 1877
- Cambier, R., Greindl, Jules, *Biographie Coloniale Belge. Institut royal colonial belge* ed. III (1951), 383-385

- Cambier, R., Strauch, Maximilien, *Biographie Coloniale Belge. Institut royal colonial belge* ed. III (1951), 831-833
- Capron, Victor, *Lettres de Charlotte à Léopold, 1850-1868*, Capron, Bruxelles, 1988
- Capron, Victor, *Un précieux enfant, Léopold, duc de Brabant, comte de Hainaut*, Capron, Brussel, 1860
- Capron, Victor, *Un voyage à Wildbad-Gastein en 1861 – Journal du Duc de Brabant*, Capron, Brussel, 1861
- Carton de Wiart, Edmond, *Léopold II. Souvenirs des dernières années, 1901-1909*, Eventail-Noël, Bruxelles, 1944
- Carton de Wiart, Edmond, Témoignage du dernier secrétaire du roi Léopold II, *Les Cahiers Léopoldiens*, december 1959
- Castrick, Geert, Whose History is History? Singularities and Dualities of the Public Debate on Belgian Colonialism, in: C. Lévai (red.), *Europe and the World in European Historiography*, CLIOHRES, Pisa, 2006, p. 71-88
- Catherine, Lucas, *Bouwen met zwart geld. De grootheidswaanzin van Leopold II*, Houtekiet, Antwerpen, 2002
- Cattier, Félicien, *Étude sur la Situation de l'État indépendant du Congo*, Larcier, Bruxelles, 1906
- Chatelet, Luc, Het humanitaire optreden van Leopold II in Kongo-Vrijstaat. De anti-slavernijconferentie van Brussel (1889-1890), *Afrika Focus*, vol. 4, nr. 1-2 (1989) 5-47
- Clerckx, Kris, *Reizen in het spoor van Leopold II. Van Koekelbergh naar Hong Kong*, Lannoo, Tielt, 2009
- Coghlan, Benjamin e.a., *Mortality in the Democratic Republic of Congo: An Ongoing Crisis (International Rescue Committee)*, Burnet Institute, Melbourne Australia, 2007 (<https://www.rescue.org/report/mortality-democratic-republic-congo-ongoing-crisis>)
- Conrad, Joseph, *Heart of Darkness*, Broadview, New York, 1995
- Coolsaet, Rik, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-2015*, Pelckmans, Kindle Edition
- Cornelis [Bompuku Eyenga-Cornelis], Sabine, Un différend entre le gouverneur général Th. Wahis et le professeur F. Cattier. Quel-

- ques observations au sujet du système des otages dans l'État indépendant du Congo, *Bulletin des Séances de l'Académie royale des Sciences d'Outre-Mer* 33/3 (1988) 355-382
- Crokaert, Paul, *Brialmont: éloge & mémoires*, Edition d'histoire nationale et d'art militaire A. Lesigne, Bruxelles 1925
- Couttenier, Maarten, *Congo tentoongesteld. Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (1882-1925)*, ACCO, Leuven, 2005
- Daye, Pierre, *Léopold II et les débuts du Congo*, Fayard, Paris, 1934
- Daye, Pierre, *La politique Coloniale de Léopold II*, Van Oest, Bruxelles, 1918
- De Boeck, Guy, *Les Héritiers de Léopold II, ou l'anticolonialisme impossible*, Dialogie des peuples, Brain-le-château, 2018
- De Gryse, Piet, Lierneux, Pierre & Rommelaere, Catherine, *De koetsen van het Belgisch vorstenhuis en hun escorte*, Gemeentekrediet van België, Bruxelles, 1991
- De Laveleye, Émile, L'Afrique centrale et la conférence de Bruxelles, *Revue des Deux Mondes* XLVII, 3e période, tome XX, 1877
- De Laveleye, Émile, Les Français, les Anglais et le Comité international sur le Congo en 1882, *Revue de Belgique*, 15 december 1882
- De Laveleye, Émile, *Essais et études, Deuxième série, 1875-1882*, Gent-Paris, 1895
- De Maere D'Aertrycke, André (e.a.), *Le Congo au temps des Belges: l'histoire manipulées, les contrevérités réfutées: 1885-1960*, Harmattan, Bruxelles, 2015
- De Mûelenaere, Nel, *Belgen, zijt gij ten strijde gereed?: Militarisering in een neutrale natie, 1890-1914*, Universitaire Pers Leuven, Leuven, 2019
- De Saegher, Marcellin, *Congo. Suite à mes souvenirs d'Afrique. Vingt années à l'Administration centrale de l'État indépendant du Congo (1889-1908)*, Office de publicité anc. Établiss, 1920
- De Winne, Auguste, *Door arm Vlaanderen*, Kritak, Leuven, 1982 (oorspronkelijke uitgave: Samenwerkende Volksdrukkerij, Gent 1904)

- De Weerd, Guido, *L'état indépendant du Congo. À la recherche de la vérité historique*, Harmattan, Bruxelles, 2016
- Debruyne, Mimi, Lakense parken in hun context, *Erfgoed Brussel*, nummer 17, 2015
- Delathuy, A.M. (pseudoniem van Marchal, Jules), *E.D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*, EPO, Berchem, 1985
- Delathuy, A.M. (pseudoniem van Marchal, Jules), *De Kongostaat van Leopold II, 1876-1900. Het Verloren Paradijs*, Standaard, Antwerpen, 1989
- Delathuy, A.M. (pseudoniem van Marchal, Jules), *Missie en staat in Oud-Kongo, 1880-1914. Witte paters, scheutisten en jezuïeten*, EPO, Berchem, 1992
- Dembour, Marie-Bénédicte, La Chicotte comme Symbole du Colonialisme Belge?, *Canadian Journal of African Studies/Revue Canadienne des Études Africaines* 26 (1992) 205-25
- Deneckere, Gita, *Leopold I, De Bezige Bij*, Amsterdam, 2012
- Deneckere, Gita, *Het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*, Hadewijch, Antwerpen, 1997
- Deneckere, Gita, *1900. België op het breukvlak van twee eeuwen*, Lannoo, Tielt, 2006
- Deneckere, Gita & Donckers, Greet, Een publiek geheim voor de rechtbank. Paradoxen in de censuur op 'majesteitsschennis' in een liberale constitutionele monarchie. België, 1846-1847, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en geschiedenis* 85, 2007
- Defrance, Olivier, *De terugkeer van Charlotte. Juli 1867 – een delicate opdracht voor baron Adrien Goffinet*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 2012
- Decamps, Baron Édouard, *Le duc de brabant au sénat de Belgique*, Académie Royale, z.pl., 1903
- Derème, Fr., Le régime juridique des biens du roi, *Révue du notariat belge*, februari 2000
- Donny, Albert & Dreypondt, Gustave, *Manuel du voyageur et du résident au Congo, vol I: Renseignements pratiques*, Société d'études coloniales, Bruxelles, 1900

Dooms, Elisabeth, 'Le gouverneur d'Anvers demande un drapeau Chinois'. Chinees-Belgische diplomatieke relaties: Chinese diplomatieke delegaties in het negentiende-eeuwse België, masterthesis, UGent, 2009

Dryepont, Gustave, La question de la dépopulation au Congo, *Bulletin de la société belge d'études coloniales* nr. 27, p. 261-282

Duchesne, Albert, *Léopold II et le Maroc*, Académie royale des sciences morales et politiques. N.S., XXXII-2, Bruxelles, 1969

Duchesne, Albert, Henri Hardy, vétérinaire en chef de l'armée et des écuries royales, *Revue belge de l'histoire militaire*, 1988

Dumont, George-Henri, *La vie quotidienne en Belgique sous Léopold II*, 1865-1909, Hachette, Paris, 1974

Dumont, George-Henri, *Léopold II*, Paris, Fayard, 1990

Dujardin, Vincent, Rosoux, Valérie e.a., *Léopold II. Entre génie et gêne. Politique étrangère et colonisation*, Racine, Paris, 2009

Emerson, Barbara, *Leopold II of the Belgians: King of Colonialism*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1979

Etambala, Mathieu Zana, *Congo 1876-1914. Veroverd, bezet, gekoloniseerd*, Sterck & Devreese, Gorredijk, 2019

Eva, Amy L., Four Ways to Gain Perspective on Negative Events, *Greater Good Magazine*, Berkeley, 12 september 2017

Ewans, Martin, *European Atrocity, African Catastrophe: Leopold II, The Congo Free State and its Aftermath*, Routledge-Curzon, London, 2002

François, Wim, De Onderzoekscommissie voor Congo (1904-1905) en de Missies van de Jezuïeten, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 37, 1-2 (2007) 79-142

Friedmann, Elkholt, *Catastrophe and Creation: The Transformation of an African Culture*, Routledge, London, 1991

Garsou, Jules & Pirenne, Henri, *Les débuts d'un grand règne, notes pour servir à l'histoire de la Belgique contemporaine*, L'éventail, Bruxelles, 1931

Goddeeris, Lauro & Vanthemsche (red.), *Koloniaal Congo*, Polis, Antwerpen, 2020

Gott, Richard, *Britain's Empire: Resistance, Repression and Revolt*, Verso, London, 2011

Grand-Carteret, John, *Leopold II Roi des Belges et des belles. Devant L'objectif caricatural*, Louis-Michaud, Paris, 1908

Grant, Kevin, Christian, Critics of Empire: Missionaries, Lantern Lectures, and the Congo Reform Campaign in Britain, *Journal of Imperial and Commonwealth History* 29(2), 2001

Guinness, Gratan, Brief van Guinness aan Morel, 16 december 1902. Morel Papers, in: Slade, Ruth, English Missionaries and the Beginning of the Anti-Congolese Campaign in England, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, tome 33, fasc. 1 (1955) 37-73

Hautecler, Georges, Léopold II, commandant en chef de l'armée belge mobilisée en 1870, *Revue internationale d'Histoire militaire* XXIV (1965) 439-453

Hinde, Sidney Langford, *The Fall of the Congo Arabs*, Methuen & Co, London, 1897

Hochschild, Adam, *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, Macmillan, London, 1999

Janson, Paul, *Discours parlementaires*, Monnom, Bruxelles, 1905-1906

Janssens, Gustaaf & Stengers, Jean, *Nieuw licht op Leopold I & Leopold II. Het archief Goffinet*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1997

Johnston, Harry, *George Grenfell and the Congo, Vol. 1*, Hutchinson & Co, London, 1908

Joye, Pierre & Lewin, Rosine, *Les trusts au Congo*, Société populaire d'éditions, Bruxelles, 1961

Kerckvoorde, Mia, *Louise van Orléans*, Lannoo, Tielt, 1988

Keunings, Luc, La peur du rouge et les forces de l'ordre à la fin du

- XIXème siècle, in: Dewit, Pascal & Gotovich, José, *La peur du rouge*, ULB, Bruxelles, 1996
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, Olympus, Amsterdam, 1986
- Kurgan-van Henrenryk, Ginette, *Léopold II et les groupes financiers belges en Chine*, Brussel, 1972
- Kurgan-Van Henteryk, G., *Jean Jadot, artisan de l'expansion Belge en Chine*, Koninklijke academie voor overzeese wetenschappen, Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen. N.R., XXIX-3, Brussel, 1965
- Langtry, Lilly, *The Days I Knew: Memoirs*
- Later, Simon, De adel in het Gentse mondaine verenigingsleven aan het begin van de twintigste eeuw, masterscriptie, UGent, 2012
- Le Febvre de Vivy, Léon, *Document d'Histoire précoloniale belge*, Académie Royales des Sciences Coloniales, Bruxelles, 1955
- Leclercq, Alain, *Seks in Laken. Leopold I en Leopold II*, Eik Uitgeverij, Antwerpen, 2017
- Leloup, Geert, 'Fait accompli', de controversiële controle van de Congolese financiën (1885-1914), *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, tome 93, fasc. 2, 2015 (Histoire médiévale moderne et contemporaine – Middeleeuwse moderne en hedendaagse geschiedenis), p. 487-531
- Levene, Mark, Empires, Native Peoples, and Genocide, in: A.D. Moses (red.), *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, Berghahn Books, New York-Oxford 2008
- Lichtervelde, Louis de, *Léopold II*, Les presses de Belgique, Brussel, 1936
- Liebrechts, Charles, *Souvenirs d'Afrique. Congo: Léopoldville, Bolobo, Equateur (1883-1889)*, Bruxelles, Lebègue, 1909
- Liebrechts, Charles, *Congo. Suite à mes souvenirs d'Afrique. Vingt années à l'Administration centrale de l'État indépendant du Congo (1889-1908)*, Lebègue, Bruxelles, 1920

- Liebrechts, Charles, *Léopold II, fondateur d'empire*, Bruxelles, Office de Publicité, 1932
- Lombaerde, Piet, *Leopold II, koning-bouwheer*, Pandora, Gent, 1995
- Louise, princesse de Belgique, *Autour des trônes que j'ai vu tomber*, Albin Michel, Paris, 1921
- Marchal, Jules, *E.D. Morel contre Léopold II. L'Histoire du Congo 1900-1910*, Harmattan Paris, 1996
- Marchal, Jules, *L'État Libre du Congo: Paradis Perdu. L'Histoire du Congo 1876-1900*, Paula Bellings, Borgloon, 1996
- Marchal, Jules, *Travail forcé pour le cuivre et pour l'or. L'Histoire du Congo, 1910-1945*, Bellings, Borgloon, 1999
- Maréchal, Philippe, *De 'Arabische' campagne in het Maniema-gebied (1892-1894). Situering binnen het kolonisatieproces in de Onafhankelijke Kongostaat*, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren, 1992
- Maréchal, Philippe, Kritische bedenkingen bij de controverses over Leopold II en Congo in de literatuur en de media, in: Vellut, *Het geheugen van Congo*, 2005, p. 43-49
- Maselis, Patrick, *Van de Azoren tot de Zuidpool alle Belgische kolonies in de zes continenten 1451-1916: het ontstaan, het verhaal, de communicatie*, Roularta, Roeselare, 2011
- Matthijs, Herman, De Koninklijke Schenking: een stand van zaken, *Documentatieblad Federale Overheidsdienst Financiën – België*, 67ste jaargang, nr. 2, 2de kwartaal 2007
- Maurice, Albert (red.), *H.M. Stanley, Unpublished Letters*, Philosophical Library, New York, 1957
- Merode, Cléo de, *Le ballet de ma vie*, Pierre Horay, Paris, 1955
- Mertens, Charlotte, Sexual Violence in the Congo Free State: Archival Traces and Present Reconfigurations, *The Australasian Review of African Studies*, jg. 37, nr. 1, juni 2016
- Morel, E.D., *King Leopold's Rule in Africa*, W. Heinemann, London, 1904
- Morel, E.D., The 'Commercial' Aspect of the Congo Question, *Journal of the Royal African Society*, 3, 12 (1904), p. 430-448

- E.D., *Red Rubber: The Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906*, T. Fisher Unwin, London, 1906
- Morel, E.D., *The Black Man's Burden: The White Man in Africa from the Fifteenth Century to World War I*, National Labour Press, Manchester-London, 1920
- Morelli, Anne, *Rubino, De aanslag op Leopold II*, Epo, Berchem, 2009
- Morley, John, *Life of Gladstone*, Macmillan, London, 1903
- Moses A.D. (red.), *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, Berghahn Books, New York-Oxford, 2008
- Ndwaywal è Nziem, Isidore, *Nouvelle histoire du Congo*, éd. le Cri, Brussel, 2009
- Newman, James L., *Imperial footprints. Henry Morton Stanley's African Journeys*, Potomac Books, Washington DC, 2004
- Nzeza Kabu Zex-Kongo, Jean-Pierre, *Léopold II, Le plus grand chef d'État de l'histoire du Congo*, éd. L'Harmattan, Paris, 2018
- O'Donnell, Bridget, *Inspector Minahan Makes a Stand: The Missing Girls of England*, Pan Macmillan, London, 2012
- Olschewsky, Siméon & Garsou, Jules, *Koning Leopold II, zijn leven en zijne regering*, vert. Prosper Van Langendonck, Boekhandel Verlinden, Brussel, 1906
- Olusoga, David, Wake Up, Britain. Should the Empire Really be a Source of Pride?, *The Guardian*, 23 januari 2016
- Op de Beeck, Johan, *Napoleon. Deel I. Van strateeg tot keizer*, Mantau, Antwerpen, 2014
- Owen, Lord David, *In Sickness and in Power: Illness in Heads of Government during the Last 100 Years*, Methuen Publishing, London, 2008
- Owen, Lord David, Hubris and Nemesis in Heads of Government, *Journal of the Royal society of Medicine* 99 (11), november 2006
- Pavlakakis, Dean, *British Humanitarianism and the Congo Reform Movement, 1896-1913*, Routledge, London, 2016
- Plasman, Pierre-Luc, *Leopold II, potentat congolais. L'action royale face à la violence coloniale*, Brussel, Racine, 2017
- Plasman, Pierre-Luc. L'État indépendant du Congo et Léopold II (1876-1906): étude sur le paradoxe de la gouvernance léopoldienne, UC Louvain
- Ranieri, Liane, *Léopold II urbaniste*, Brussel, Hayez, 1973
- Ranieri, Liane, Stedebouw. Een vroege passie van Leopold II, in: Janssens & Stengers
- Renault, François, *Lavigerie, l'esclavage africain et l'Europe 1868-1892*, 2 vol., E. de Boccard, Paris, 1971
- Renault, François, *Tippo-Tip. Un potentat arabe en Afrique centrale au XIXème siècle*, Société Française d'histoire d'outre-mer, Paris, 1987
- Renders, Luc, *Koloniseren om te beschaven. Het Nederlandstalige Congoproza van 1596 tot 1060*, Gramadoelas, Hasselt, 2019
- Roberts, Andrew, *Churchill: Walking with Destiny*, Penguin Random House, London, 2019
- Roes, Aldwin, Towards a History of Mass Violence in the État indépendant du Congo, 1885-1908, *South African Historical Journal*, 62 (4) (2010) 634-670
- Röhl, John C.G., *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900-1941*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017
- Rouvez, A.-Th., *Le Jubilé national de 1905, Compte rendu des fêtes et cérémonies qui ont eu lieu dans les villes et communes de Belgique à l'occasion du jubilé national*, Vromant & Co, Bruxelles, 1905
- Roeykens, Auguste, *Les Débuts de l'œuvre Africaine de Léopold II*, Académie Royale des Sciences Coloniales, Bruxelles, 1935
- Roeykens, Auguste, *Le Baron Léon de Béthune au service de Léopold II. Conflit de l'État du Congo avec certaines compagnies commerciales belges (juillet-octobre 1892)*, Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen, Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen, N.R. – XXIX-4, Bruxelles, 1964

Sanderson, Jean-Paul, *Démographie coloniale Congolaise*, PUL, Louvain-la-Neuve, 2018

Schelstraete, Erna, *Blanche Delacroix. Koningin voor één dag*, Van Halewyck, Leuven, 2013

Schiel, Irmgard, *Stephanie, Princesse héritière dans l'ombre de Mayerling*, Racine, Paris, 1998

Scholliers, Peter, *De waarde van de Belgische frank*, https://www.academia.edu/33114343/De_waarde_van_de_Belgische_frank

Scott, Keltie J., *The Partition of Africa*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015

Senelle, Robert, Clement, Émile & Van De Velde, Edgard, *Handboek voor de koning*, Lannoo, Tielt, 2004

Slade, Ruth, English Missionaries and the Beginning of the Anti-Congolese Campaign in England, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, tome 33, fasc. 1, 1955

Stanley, Henry Morton, *The Autobiography of Sir Henry Morton Stanley*, G.C.B., Cambridge University Press, 2011

Stanley, Henry Morton, *The Congo and the Founding of its Free State: A Story of Work and Exploration*, Sampson Low, Marston, Searle, & Rivington, London, 1885

Stead, William T., *The Armstrong Case: Mr Stead's Defence in Full, Papers of William Stead*, Vickers, London, 1885

Stengers, Jean, Le Rôle de la Commission d'Enquête de 1904-1905 au Congo, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, 10 (1950), 701-26

Stengers, Jean, Léopold II et la Rivalité Franco-Anglaise en Afrique, 1882-1884, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 47, 2 (1969), p. 425-79

Stengers, Jean, *L'action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence*, Bruxelles, Racine, 2008

Wm. Roger Louis en J. Stengers, *The History of the Congo Reform Movement*, Oxford University Press, 1968

Stengers, Jean, The Congo Free State and the Belgian Congo before 1914, in: L.H. Gann, P.L.H. Gann & P. Duignan (red.), *Colo-*

nialism in Africa (1870-1960), Cambridge University Press, 1969

Stengers, Jean, Combien le Congo a-t-il coûté à la Belgique?, *Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Klasse der morele en politieke wetenschappen*, Boek XI, afl. 1, 1957

Stengers, Jean, *Congo. Mythes et Réalités. 100 Ans d'Histoire*, Duculot, Paris, 1989

Stengers, Jean, Le 'trésor' ou 'fonds spécial' du Roi-Souverain, *Bulletin van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut*, Boek XXV, 1954

Stengers, Jean, Léopold II et le patrimoine dynastique. *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, ARB, S. V, LVIII, 1972, p. 63-134

Stengers, Jean, & Vansina, Jan, King Leopold's Congo, 1886-1908', in: R. Oliver & G.N. Sanderson (red.), *The Cambridge History of Africa, Volume 6: from 1870 to 1905*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985

Stengers, Jean, *Belgique et Congo: l'élaboration de la charte coloniale*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 1963

Stephanie de Belgique, *Je devais être impératrice. Mémoires de la dernière princesse héritière d'Autriche-Hongrie*, Librairie de la Grand'Place, Bruxelles, 1937

Stinglhamber, B.E.M & Dresse, Paul, *Léopold II au travail*, Du Sablon, Bruxelles, 1944

Tuchman, Barbara, *The Guns of August*, Random House Trade Paperbacks, New York, 1962

Thys, Albert, *Lettres publiées en 1988 sous le titre Malamou*, édition a.s.b.l. Dalhem 900ème

Twain, Mark, *King Leopold's Soliloquy. A Defence of his Congo Rule*, The P.R. Warren Co., Boston, 1905

Ullrich, Volker, *Otto von Bismarck*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1998

Van Audenhaeghe, Leon, *Très-belle. Blanche Delacroix, baronne de Vaughan. Le grand amour de Léopold II*, éd. Didier Hatler, Bruxelles, 1987

Van de Velde, Christian, 'L'État indépendant du Congo aux expositions universelles belges: organisation et acteurs d'une propagande coloniale (1885-1905)' in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 2009 3-4, p. 405-445
Van den Wijngaert, Marc, *België en zijn koningen. Van macht naar invloed*, Manteau, Antwerpen, 2008

Van der Elst, baron, *Léopold II et la Chine*, Albert Dewit, Bruxelles, 1924

Van der Smissen, Édouard, *Leopold II et Beernaert, d'après leur correspondance inédite*, 2 delen, Goemaere, Brussel, 1920

Van der Smissen, Édouard (red.), *Léopold II et Beernaert: d'après leur correspondance inédite de 1884 à 1894*, Goemaere, Bruxelles, 1920

Van Ginderachter, Maarten, Aerts, Koen, & Vrints, Antoon (red.), *Het land dat nooit was: een tegenfeitelijke geschiedenis van België*, De Bezige Bij, Antwerpen, 2014

Van Goethem, Herman, *De monarchie en 'het einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II*, Lannoo, Tielt, 2008

Van Grieken, E., *H.M. Stanley au Congo (1879-1884), d'après le manuscrit de Ch. Notte*, Afrika Archief, z.pl., z.j.

Van Reybrouck, David, *Congo. Een geschiedenis*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2010

Van Zuylen, Pierre baron, *L'Echiquier congolais ou le secret du roi*, éd. Dessart, Bruxelles, 1959

Vancanneyt, Mathieu, *Een economische geschiedenis van Albert Thys (1876-1908)*, scriptie Letteren en Wijsbegeerte, UGent, 2008

Vandervelde, Émile, *De laatste tien regeringsjaren van Leopold II – 1900-1910, tekst uit 1910*, *Germinal*, nr. 3, juli 1945, jg. 12, S.M. Het Licht, Gent

Vandervelde, Émile, *Souvenirs Souvenirs d'un militant socialiste*, Denoël, Paris, 1939

Vanhyste, Ivan, *25 juli 1866: Een koninklijke Blijde Inkomst in Oostende, zonder koningin* (naar *L'Écho d'Ostende*, juli 1866), Vlaams Instituut voor de zee, Oostende, 2001

Vandenpeereboom, Alphonse, *Mémoires*, publiées par J. Garsou: Les débuts d'un grand règne, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, deel II, 1932, p. 300-302

Vandersmissen, Jan, *The King's Most Eloquent Campaigner... Émile de Laveleye, Leopold II and the Creation of the Congo Free State*, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2011, p. 7-57

Vandersmissen, Jan, *Koningen van de wereld. Leopold II en de aardrijkskundige beweging*, ACCO, Leuven, 2009

Vandersmissen, Jan, *Léopold II et sa doctrine coloniale: du duc de Brabant à 1885*. In: Dujardin, V. Rosoux, V. e.a. (red.), *Léopold II. Entre génie et gêne. Politique étrangère et colonisation*, Racine, Bruxelles, p. 83-103

Vandewoude, Émile, *Brieven van de Hertog van Brabant aan Conway in Verband met Egypte, Mededeling van de zittingen van de KAOW*, NS-NR, X, 1964

Vandewoude, Émile, *Belangstelling van Leopold II voor het Verre Oosten (1865-1867)*, *AfricaMuseum Tervuren*, XI, nr. 3-4, 1965, p. 77-83

Vangroeneweghe, Daniël, *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Elsevier, Brussel, 1985

Vangroeneweghe, Daniël, *Voor rubber en ivoor, Leopold II en de op-hanging van Stokes*, Leuven, 2005

Vangroeneweghe, Daniël, *Kannibalisme en mensenoffers: feiten en verhalen uit Mexico, Brazilië en Centraal-Afrika*, Van Halewijck, Leuven, 2012

Vansina, Jan, *Geschiedenis van de Kuba*, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren, 1963

Vanthemsche, Guy, *Congo. De impact van de kolonie op België*, Lannoo, Tielt, 2007

- Vanthemische, Guy, *De Belgische socialisten en Congo, 1895-1960, Brood en Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 2, 1999, p. 31-65
- Vanthemische, Guy, The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo, in: C. Levai (red.), *Europe and the World in European Historiography*, Plus – Pisa University Press, Pisa, p. 89-119
- Vanthemische, Guy, *La Belgique et le Congo. Empreintes d'une Colonie, 1885-1980*, Complexe, Bruxelles, 2007
- Vaughan, Baronnesse de [Delacroix, Blanche], *Quelques souvenirs de ma vie. Recueillis par Paul Faure*, Flammarion, Paris, 1936
- Vellut, Jean-Luc, Réflexions sur la question de la violence dans l'histoire de l'État indépendant du Congo, *Cahiers africains*, nr. 65-67, 2004, p. 269-287
- Vellut, Jean-Luc, Regards sur le temps colonial, in: Vellut, *Het geheugen van Congo*, p. 11-22
- Vellut, Jean-Luc (red.), *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd*, Snoeck/Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Gent/Tervuren, 2005, p. 11-22
- Verhoeven, Nele, *De Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Kongo*, scriptie, UGent, 2003
- Verlinden, Peter, *Zwarte trots, witte schaamte? Over kolonialisme en racisme*, Sterck & De Vreese, Gorredijk, 2020
- Vermeersch, Arthur, *La question Congolaise*, Buelens, Bruxelles, 1906
- Verriest, Hugo, *Drij geestelijke voordrachten*, Siffer, Gent, 1889
- Viaene, Vincent, King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party, 1860-1905, *Journal of Modern History* 80 (2008), p. 741-790
- Vieusart, baron Fernand de Beeckman de, *Bruxelles il y a vingt ans*, s.n., Bruxelles, 1889
- Wagner, Kris, *De schone en de koning. Barones de Vaughan en Leopold II*, Van Halewyck, Leuven, 2000
- Walraet, Marcel, *Émile Banning. Un grand Belge 1836-1898*, Off. de

- Pub (Coll. Nationale 5ème série nr. 58), Bruxelles, 1945
- Wauters, A.-J., *Histoire politique du Congo belge*, Van Fleteren, Brussel, 1911
- Weber, Donald, *Automobilisering en de overheid in België vóór 1940: besluitvormingsprocessen bij de ontwikkeling van een conflictbeheersingssysteem*, diss. doct. geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, UGent, 2009
- Weber, Donald, *De blijde intrede van de automobiel in België 1895-1940*, Academia Press, Gent, 2010
- Weeks, John, *Among Congo Cannibals*, J.B. Lippincott, Toronto, 1913
- Wesseling, H.L., *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919*, Prometheus, Amsterdam, 2003
- Westmark, Theodor, *Trois ans au Congo. Séjour chez les Bangallas, cannibals du Haut-Fleuve*, Société de géographie de Lille, Éditeur scientifique, Lille, 1887
- Wiarda, Tjalling, *Propaganda op Wereldtentoonstelling Antwerpen van 1885 – onderzoek naar propaganda voor Koning Leopold II 'zijn' Congo-Vrijstaat*, bachelorthesis UA, Antwerpen, 2014, https://www.academia.edu/14147248/Propaganda_op_Wereldtentoonstelling_Antwerpen_van_1885_onderzoek_naar_propaganda_voor_Koning_Leopold_II_zijn_Congo-Vrijstaat
- Willequet, Jacques, *Albert I, koning der Belgen*, Elsevier, Amsterdam, 1979
- Williams, George Washington, An Open Letter to His Serene Majesty Leopold II, King of the Belgians and Sovereign of the Independent State of Congo By Colonel, The Honorable Geo. W. Williams, of the United States of America, in: Franklin, John Hope, *George Washington Williams. A Biography*, University of Chicago Press, Chicago, 1990
- Witte, Els, *Nieuwe geschiedenis van België. Deel I 1830-1905*, Lannoo, Tielt, 2005
- Woeste, Charles, *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique, 1894-1914, Tome II*, L'édition universelle, Bruxelles, 1933

Woolf, Leonard, *Empire and Commerce in Africa: A Study in Economic Imperialism*, Routledge, London, 2018

Wullus-Rudiger, Jacques Armand, *La Belgique et l'équilibre européen*, Wellens-Pay, Bruxelles, 1935

Noten

- 1 *Le Belge: ami du Roi et de la Patrie*, 13 april 1835, p. 3.
- 2 Leopold aan Filip, Wenen 12 mei 1853, AKP, Fonds graaf van Vlaanderen, brief 5.
- 3 Deneckere, *Leopold I*, p. 594.
- 4 Kerckvoorde, p. 17.
- 5 Olschewsky, p. 33-35.
- 6 Brief van Victoria aan Leopold I, 15 november 1853. Geciteerd in: Emerson, p. 16.
- 7 Bronne, p. 146.
- 8 Brief van Leopold I aan koningin Victoria, 17 juli 1839. Geciteerd in: Emerson, p. 7.
- 9 Brief van Louise-Marie aan Marie-Amélie, 15 november 1841. Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 85.
- 10 Brief van Leopold I aan Conway, 23 april 1850. Geciteerd in: Dujardin, Vincent, *Léopold avant Léopold II. Le Duc de Brabant (1835-1865)*, in: Dujardin e.a., p. 71.
- 11 Brief van de hertog van Brabant aan gravin d'Hulst, 2 november 1851. Geciteerd in: Dumont, *Léopold II*, p. 39.
- 12 Buckle, p. 330.
- 13 De Civiele Lijst van de Koning is genoemd naar de forfaitaire dotatie ('de Civiele Lijst') die door de staat van rechtswege aan de koning wordt toegestaan om de verplichtingen voortvloeiend uit zijn taak als staatshoofd in alle morele en materiële onafhankelijkheid te kunnen vervullen. Het departement 'Civiele Lijst' wordt geleid door een hoofddignitaris die ofwel de titel

- 'Intendant van de Civiele Lijst', ofwel de titel 'Beheerder van de Civiele Lijst' draagt. Hij heeft de leiding over het personeel en beheert de materiële en financiële middelen van het paleis en wordt bijgestaan door de Commandant van de Koninklijke Paleizen, de Schatbewaarder van de Civiele Lijst en enkele adviseurs.
- 14 Het hof kende vijf departementshoofden: de grootmaarschalk van het hof, de kabinetschef, de intendant van de Civiele Lijst en het Maison militaire du Roi. Onder Leopold II werd nog een vijfde functie gecreëerd: de Grand Écuyer.
 - 15 Vandersmissen, *Koningen*, p. 290.
 - 16 Dujardin, Vincent, Léopold avant Léopold II. Le Duc de Brabant (1835-1865), in: Dujardin e.a., p. 73.
 - 17 Beliën, p. 130.
 - 18 Charlotte aan gravin d'Hulst, Laken, 2 september 1855, AKP, Archief van gravin d'Hulst, nr. 11.
 - 19 Deneckere, *Leopold I*, p. 609.
 - 20 Brief van Charlotte aan Leopold, 11 juli 1855. Geciteerd in: Capron, *Lettres de Charlotte à Léopold*, p. 43.
 - 21 Brief van de hertog van Brabant aan Conway, Alexandrië, 3 februari 1855, AKP, Papiers Conway. Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 313.
 - 22 Vandewoude, p. 854-874.
 - 23 Geciteerd in: Emerson, p. 19.
 - 24 Brief van de hertog van Brabant aan Conway, tussen Caïro en Alexandrië, 20 maart 1855. Papiers Conway, AKP. Geciteerd in: Vandewoude, *Brieven*, p. 875-876.
 - 25 Vandersmissen, Léopold II et sa doctrine coloniale, in: Dujardin e.a., p. 88 en 103.
 - 26 Olschewsky, p. 21.
 - 27 Senaat, zitting van 17 februari 1860, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1859-1860, p. 55.
 - 28 Senaat, zitting van 17 februari 1860, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1859-1860, p. 58.
 - 29 Decamps, p. 8. Senaat, zitting van 27 maart 1857, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1856-1857, Sénat, p. 187.
 - 30 Janssens en Stengers, p. 221.
 - 31 Senaat, zitting van 2 mei 1861, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1860-1861, Sénat, p. 196.
 - 32 Senaat, zitting van 19 december 1860, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1860-1861, Sénat, p. 56.
 - 33 Senaat, zitting van 2 mei 1861, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1860-1861, Sénat, p. 197.
 - 34 Brief van de hertog van Brabant aan Adrien Goffinet, 19 februari 1861, AKP, Fonds Goffinet.
 - 35 Descamps, chevalier Édouard de, Le Duc de Brabant au Sénat de Belgique, in: *Bulletins de la Classe des Lettres*, Académie Royale de Belgique, Bruxelles, 1903, p. 320.
 - 36 Descamps, chevalier Édouard de, Le Duc de Brabant au Sénat de Belgique, in: *Bulletins de la Classe des Lettres*, Académie Royale de Belgique, Bruxelles, 1903, p. 306.
 - 37 Vanthemse, *Congo*, p. 25-27.
 - 38 Vandersmissen, *Koningen*, p. 305.
 - 39 Brief van prins Leopold aan A. Goffinet, s.l., 28 januari 1861, Fonds Goffinet. Archives Adrien Goffinet. Correspondance entre A. Goffinet et le prince Léopold. Chemise 1861, AKP.
 - 40 Roeykens, *Les Débuts*, p. 23.
 - 41 Le Febve de Vivy, p. 20.
 - 42 Le Febve de Vivy, p. 31.
 - 43 Nota van de hertog van Brabant aan Adrien Goffinet, 27 januari 1861, AKP, Fonds Goffinet. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 255.
 - 44 Le Febve de Vivy, p. 18-24.
 - 45 Stengers, p. 264.
 - 46 Defrance, Olivier, *Louise de Saxe-Cobourg*, Racine, Paris, 2001, p. 16.
 - 47 Brief van Leopold, hertog van Brabant, aan Albert, prins-gemaal van koningin Victoria, 19 november 1857. Geciteerd in: Capron, *Un précieux enfant*, p. 5.
 - 48 Brief van Albert, prins-gemaal van koningin Victoria, aan Leopold, hertog van Brabant, Windsor Castle, 23 november 1857. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 63.

- 49 Brief van prins Leopold aan de prinses van Pruisen, 19 februari 1858. Geciteerd in: Capron, *Un précieux enfant*, p. 8.
- 50 Brief van prins Leopold aan de koningin van Pruisen, 15 juni 1859. Geciteerd in: Capron, *Un précieux enfant*, p. 25.
- 51 Brief van Leopold I aan Victoria, 27 mei 1859. Geciteerd in: Emerson, p. 35.
- 52 Dujardin, Vincent, Léopold avant Léopold II. Le Duc de Brabant (1835-1865), in: Dujardin e.a., p. 76.
- 53 Papiers Chazal, Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (KMLKG).
- 54 Papiers Chazal, III/13.
- 55 Brialmont, p. 202-203.
- 56 Brialmont, p. 68-70.
- 57 Senaat, zitting van 17 februari 1860, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1859-1860, Sénat, p. 58.
- 58 Senaat, zitting van 17 februari 1860, Annales parlementaires de Belgique, session législative 1859-1860, Sénat, p. 58.
- 59 Vandenpeereboom, *Mémoires*, p. 30-31.
- 60 Emerson, p. 30.
- 61 Kerckvoorde, p. 52.
- 62 Deneckere, *Leopold I*, p. 607.
- 63 Vandersmissen, *Koningen*, p. 322.
- 64 Basch, p. 55.
- 65 Basch, p. 56.
- 66 Vandersmissen, *Koningen*, p. 324.
- 67 Basch, p. 170.
- 68 Aantekeningen van de hertog van Brabant, Triëst, 15 en 16 mei 1860, AKP, Fonds Goffinet. Dagboek aantekeningen van de hertog van Brabant gedurende zijn reis naar Constantinopel 1860, p. 249.
- 69 Brief van Leopold I aan Leopold, hertog van Brabant, 18 april 1860, AKP, Archief privésecretariaat Hertog van Brabant.
- 70 Emerson, p. 35.
- 71 Brief van Walthère Frère-Orban aan de hertog van Brabant, 7 oktober 1860, AKP Fonds Goffinet, p. 251.

- 72 Brief van Paul Devaux aan de hertog van Brabant, 26 maart 1861, AKP, Fonds Goffinet, p. 259.
- 73 Vandersmissen, *Koningen*, p. 373.
- 74 Brief van prins Leopold aan A. Brialmont, 25 maart 1861. Geciteerd in: Crockaert, p. 411.
- 75 Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 375.
- 76 Brief van prins Leopold aan Adrien Goffinet, 29 mei 1861. Geciteerd in: Capron, *Un voyage à Wildbad-Gastein*, p. 27.
- 77 Capron, *Un voyage à Wildbad-Gastein*, p. 43.
- 78 Capron, p. 30-32.
- 79 Brief van prins Leopold aan A. Goffinet. Sevilla, 24 april 1862, AKP, Fonds Goffinet. Archives Adrien Goffinet. Correspondance entre A. Goffinet et le prince Léopold. Carton 1862.
- 80 Vandersmissen, *Koningen*, p. 375-376.
- 81 Notitie uit de memoires van Brialmont. Geciteerd in: Crockaert, p. 420 e.v.
- 82 Brief van prins Leopold aan A. Goffinet, 26 juli 1863. Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 388.
- 83 Brief van de Hertog van Brabant aan Frère-Orban, 21 december 1861, Papiers Frère-Orban, ARA, p. 449.
- 84 Notes de voyage personnelles du duc de Brabant au cours de son voyage en Espagne de 1862, AKP, Fonds Goffinet, Archives du duc de Brabant.
- 85 Notes de voyage personnelles du duc de Brabant au cours de son voyage en Espagne de 1862, AKP, Fonds Goffinet, Archives du duc de Brabant.
- 86 Notes de voyage personnelles du duc de Brabant au cours de son voyage en Espagne de 1862, AKP, Fonds Goffinet, Archives du duc de Brabant. Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 334.
- 87 Dagboek aantekening van de hertog van Brabant gedurende zijn reis naar Spanje, 4 april 1862, AKP, Fonds Goffinet.
- 88 Dagboek aantekening van de hertog van Brabant gedurende zijn reis naar Spanje, 25 april 1862, AKP, Fonds Goffinet.
- 89 Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 342.
- 90 Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 345.
- 91 Brief van prins Leopold aan A. Goffinet, Delhi, 4 februari 1865, AKP, Fonds Goffinet, Correspondentie reis Verre Oosten.

- 92 Brief van prins Leopold aan A. Goffinet, Calcutta, 20 februari 1865, Correspondentie reis Verre Oosten, AKP, Fonds Goffinet.
- 93 Geciteerd in: Vandersmissen, p. 348.
- 94 Notitie van Émile de Borchgrave: vragen van prins Leopold. Geciteerd in: Vandersmissen, p. 401.
- 95 Brief van Leopold I aan koningin Victoria, 29 november 1865, AKP, Leopold-Victoria, X/2. Geciteerd in: Deneckere, *Leopold I*, p. 660.
- 96 Vandenpeereboom, p. 22.
- 97 Annales Parlementaires, Sénat, Chambre, 17 décembre 1865.
- 98 Vandepeereboom, p. 29-30.
- 99 Scholliers, Peter, *De waarde van de Belgische frank*, https://www.academia.edu/33114343/De_waarde_van_de_Belgische_frank.
- 100 Brief van A. Goffinet aan prins Leopold, 3 november 1865, AKP. Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 396.
- 101 Kerckvoorde, p. 82.
- 102 Defrance, *De terugkeer van Charlotte*, p. 58.
- 103 Defrance, *De terugkeer van Charlotte*, p. 62.
- 104 Verslag van de reis van koningin Marie Henriette naar Trieste en van haar terugkeer naar Brussel, in het gezelschap van keizerin Charlotte in 1867, AKP, Fonds Goffinet, archief koningin Marie Henriette.
- 105 Vanaf 1879 zou de zieke Charlotte leven in het kasteel van Bouchout in Meise, voor haar gekocht door Leopold II.
- 106 Defrance, *De terugkeer van Charlotte*, p. 68.
- 107 Emerson, p. 42.
- 108 Louise, p. 40.
- 109 Stéphanie, p. 24-25.
- 110 Louise, p. 38.
- 111 Louise, p. 32.
- 112 Louise, p. 42.
- 113 Brief van Leopold aan Conway, 15 januari 1863, AKP, Archief Conway, 493/3.
- 114 Ascherson, p. 222.
- 115 Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 103.
- 116 Brief van Leopold II aan Victoria, Laken 22 mei 1868. Geciteerd in: Capron, p. 50.

- 117 Brief van A. Goffinet aan Leopold II, Brussel 26 oktober 1868. Geciteerd in: Capron, p. 98.
- 118 Capron, p. 111.
- 119 Kerckvoorde, p. 108.
- 120 Brief van Marie Henriette aan generaal Goffinet, 29 augustus 1876, Fonds Goffinet, in: Janssens en Stengers, p. 81.
- 121 Brief van Leopold II aan Victoria, Laken 4 augustus 1872. Geciteerd in: Capron, p. 135.
- 122 Kerckvoorde, p. 75.
- 123 Louise, p. 48.
- 124 Kerckvoorde, p. 116.
- 125 Duchesne, p. 34.
- 126 Brief van koningin Marie Henriette aan Stéphanie, 31 januari 1897. Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 226-227.
- 127 Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 266.
- 128 Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 266.
- 129 Kerckvoorde, p. 227.
- 130 Emerson, p. 57.
- 131 Buckle, p. 367.
- 132 Garsou, p. 18.
- 133 Dumont, p. 67.
- 134 Clerckx, p. 25.
- 135 Morley, p. 342.
- 136 Annales parlementaires de Belgique. Session extraordinaire de 1870 (8 augustus-22 september 1871).
- 137 Lichtervelde, p. 120.
- 138 Lichtervelde, p. 126.
- 139 Op de Beeck, Johan, *Napoleon. Deel 1. Van strateeg tot keizer*, Manteau, Antwerpen, 2014, p. 452.
- 140 Debruyn, p. 96.
- 141 Brief van de hertog van Brabant, 12 juli 1863, AKP, fonds Goffinet.
- 142 Inleidende uiteenzetting van Olivier de Clippele en Vincent De Wolf betreffende het Justitiepaleis van Brussel. Verslag van de zitting van het Brussels Hoofdstedelijk parlement, 28 september 2016.

- 143 Memorandum 26 augustus 1875, koning Leopold II, AKP, Cabinet du roi Léopold.
- 144 Memorandum van Leopold II getiteld 'Afrique', 26 augustus 1875, AKP, Fonds Goffinet. Archief privésecretariaat koning Leopold II. 'Aantekeningen van de koning'. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 267.
- 145 Memorandum van Leopold II getiteld 'Afrique', 26 augustus 1875, AKP, Fonds Goffinet. Archief privésecretariaat koning Leopold II. 'Aantekeningen van de koning'. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 267.
- 146 Memorandum van Leopold II getiteld 'Afrique', 26 augustus 1875, AKP, Fonds Goffinet. Archief privésecretariaat koning Leopold II. 'Aantekeningen van de koning'. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 267.
- 147 Vandersmissen, *Koningen*, p. 434.
- 148 Brief van Devaux aan Borchgrave, 2 augustus 1876, Geciteerd in: Vandersmissen, *Koningen*, p. 437.
- 149 Emerson, p. 77.
- 150 Emerson, p. 80-81.
- 151 De Laveleye, p. 605.
- 152 Brief van Leopold II aan ambassadeur Solvyns, 17 november 1877, AKP, Fonds Congo, nr.100. Geciteerd in: Van Zuylen, p. 43-44. Stengers, *Léopold II et la rivalité Franco-Anglaise*, p. 430.
- 153 Brief van Leopold II aan ambassadeur Solvyns, 17 november 1877, AKP, Fonds Congo, nr.100. Geciteerd in: Van Zuylen, p. 44.
- 154 Stanley, *The Congo*, p. 21.
- 155 Geciteerd in: Wesseling, p. 81.
- 156 Stanley, *The Congo*, p. 8.
- 157 Brief van koningin Marie Henriette aan baron Goffinet. Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 173.
- 158 Daye, *Léopold II*, p. 344.
- 159 Stanley, *The Autobiography*, p. 250.
- 160 Brief van Leopold II aan Strauch, 8 januari 1884. Geciteerd in: Maurice, p. 21.
- 161 The Whitehall Review and the King of the Belgians, in: *The Whitehall Review*, 2 augustus 1879. Geciteerd in: Stengers, *Léopold II et la Rivalité Franco-Anglaise en Afrique*, p. 426.
- 162 Newman, p. 164.

- 163 Van Grieken, p. 2-6.
- 164 Roeykens, *Les Débuts*, p. 397.
- 165 Vansina, Geschiedenis van de Kuba, KMMA, Tervuren, 1963, p.13-15.
- 166 Abdullahi Ahmed An-Na'im, Shari'a and Basic Human Rights Concerns, in: *Liberal Islam*, ed. Charles Kurzman, 1998.
- 167 Stanley, *The Congo*, p. 164-166.
- 168 Geciteerd in: Friedman, p. 230.
- 169 Hinde, p. 38.
- 170 Weeks, p. 69.
- 171 Renders, p. 74.
- 172 Stanley, *The Autobiography*, p. 337-338.
- 173 Brief van Leopold II aan Strauch, 12 september 1882, ARA, Papiers Strauch.
- 174 De Laveleye, Les Français, les Anglais et le Comité international sur le Congo, p. 362-383.
- 175 Maurice, p. 161.
- 176 *L'Écho d'Ostende*, 26 juli 1866.
- 177 *L'Écho d'Ostende*, 26 juli 1866.
- 178 Van Hyfte, p. 251.
- 179 Van Hyfte, p. 252.
- 180 Geciteerd in: Clerckx, p. 20.
- 181 Archives relatives au développement extérieur de la Belgique sous le règne de Léopold II. Correspondance générale, Jules Devaux, p. 44 (25/10/1883) AKP.
- 182 Geciteerd in: Wesseling, p. 58.
- 183 Arntz, p. 22.
- 184 Cfr. Wesseling, p. 129.
- 185 Mémoires et Documents. Afrique, vol. 89, f° 143. Gepubliceerd in: Stengers, *La rivalité Franco-Anglais*, p. 471.
- 186 Stengers, *La rivalité Franco-Anglais*, p. 474.
- 187 Ullrich, p. 101.
- 188 Bericht van baron de Courcel aan het Quai d'Orsay te Parijs, 30 augustus 1884. Geciteerd in: Stengers, *La rivalité Franco-Anglais*, p. 475.
- 189 Wesseling, p. 132.
- 190 Geciteerd in: Wesseling, p. 236.
- 191 Brief van Borchgrave aan Stanley. Geciteerd in: Newman, p. 224.

- 192 Newman, p. 210.
- 193 Wauters, p. 57.
- 194 Coolsaet, loc. 3951.
- 195 Scott, p. 118.
- 196 Daye, *La politique coloniale de Léopold II*, p. 203.
- 197 Uit de weblog van Luc Van Braekel, naar een tekst van Paul Frédéricq, *Vlaamsch België sedert 1830: Studiën en schetsen bijeengebracht door het algemeen bestuur van het Willemfonds ter gelegenheid van het jubeljaar 1905*, uitg. Vuylsteke, Gent, 1907.
- 198 Uit de weblog van Luc Van Braekel, naar een tekst van Paul Frédéricq, *Vlaamsch België sedert 1830: Studiën en schetsen bijeengebracht door het algemeen bestuur van het Willemfonds ter gelegenheid van het jubeljaar 1905*, uitg. Vuylsteke, Gent, 1907.
- 199 Uit de weblog van Luc Van Braekel, naar een tekst van Paul Frédéricq, *Vlaamsch België sedert 1830: Studiën en schetsen bijeengebracht door het algemeen bestuur van het Willemfonds ter gelegenheid van het jubeljaar 1905*, uitg. Vuylsteke, Gent, 1907.
- 200 Bron: website van de KVS: <https://www.kvs.be/nl/pQv1QfV/ons-huis/geschiedenis>.
- 201 Bron: <https://doorbraak.be/zietdaar-zwarte-broeders-het-lot-dat-u-te-wachten-staat>.
- 202 *The Evening News*, 17 april 1885; *The Pall Mall Gazette*, 10 april 1885, p. 9, 11 april, p. 3.
- 203 Trial of Jeffries, Home Office Archives, Kew, HO 144 / 468 / XI24.
- 204 Le Scandale de Londres, *Le National Belge*, 13 juli 1885.
- 205 O'Donnell, p. 60.
- 206 Stead, *The Armstrong Case*, p. 6.
- 207 Geciteerd in: Bombeek, p. 106.
- 208 *Le National Belge*, 14 juli 1885.
- 209 Bombeek, p. 109.
- 210 *Pandectes Belges*, X, kol. 1049. Geciteerd in: Deneckere, Donckers, p. 355; Au scandale, *Le National Belge*, 19 juli 1885.
- 211 Bombeek, p. 108.
- 212 Langtry.
- 213 Vieusart, baron Fernand de Beeckman, *Bruxelles il ya vingt ans*, Bruxelles, 1889, p. 137.
- 214 Verriest, p. 8.
- 215 Verriest, p. 8-9 (de geciteerde passages zijn omgezet naar modern Nederlands).
- 216 De Winne, p. 148-149.
- 217 Bauwens, Eric, *Vader Anseele. Edward Anseele, politicus, ondernemer, mythe*, Vrijdag, Antwerpen, 2019.
- 218 Le Febve de Vivy, p. 34.
- 219 Deneckere, Gita, De kerk in het midden. De koning en de binnenlandse politiek. In: Janssens en Stengers, p. 141.
- 220 Brieven van koning Leopold aan paus Leo XIII, 6 september 1879, 26 oktober 1879, 18 april 1880. Geciteerd in: Stengers, *L'action du Roi*, p. 199-201.
- 221 Brief van Leopold aan Leo XIII, 28 april 1880 ASV, AAEES, Belgio, Pos 147-150, fasc. 68. Geciteerd in: Viane, Vincent, La religion du prince. Léopold, le Vatican, la Belgique et le Congo, in: Dujardin e.a., p. 175.
- 222 Geciteerd in: Deneckere, 1900, p. 58.
- 223 Verslag van vicegouverneur Fuchs, Boma, 1902. Geciteerd in: De Weerd, p. 84.
- 224 Buelens en Van den Broeck, p. 345.
- 225 Joye, p. 18.
- 226 Brief van Charles de Rothschild aan Leopold II, 9 januari 1886. Geciteerd in: Emerson, p. 143.
- 227 Verslag van een gesprek tussen de koning en Adrien Goffinet, gedicteerd door deze laatste aan zijn zoon Constant met verbeteringen aangebracht door Adrien zelf, 17 maart 1886. Fonds Goffinet, Archief van Adrien Goffinet, AKP. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 195.
- 228 Nota van Adrien Goffinet, 2 december 1886, AKP, Fonds Goffinet. Geciteerd in: Vanthemsche, Kongo en het privéfortuin van Leopold II, in: Janssens en Stengers, p. 197.
- 229 Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 175.
- 230 Banning, *Mémoires*, p. 232-233.
- 231 Déclaration des Plénipotentiaires de l'État Indépendant du Congo dans la séance de la conférence du 2 juin 1890, séance du 17 juin 1890, AKP, Congo, 72/97 (bijlage).
- 232 Brief van Leopold II aan Thys, z.d. Geciteerd in: Renault, *Lavigerie*, p. 123.

- 233 Lichtervelde, p. 341.
- 234 Zie voor deze aspecten: Leloup, p. 492-495.
- 235 Leloup, p. 489.
- 236 Stanley, *The Autobiography*, p. 413.
- 237 Stanley, *The Autobiography*, p. 414.
- 238 Brief van Stanley aan Strauch, 12 juni 1881, in: Maurice, p. 49.
- 239 Brief van Stanley aan Strauch, 7 april 1882, in: Maurice, p. 117-123.
- 240 Stanley, *The Autobiography*, p. 416.
- 241 Emerson, p. 154.
- 242 Vancanneyt, p. 93 e.v.
- 243 Papiers laissés par le baron Léon de Béthune, dossier n° 122, in: Roeykens, *Le baron Léon de Béthune*, p. 40-42.
- 244 Papiers laissés par le baron Léon de Béthune, dossier n° 122, in: Roeykens, *Le baron Léon de Béthune*, p. 43.
- 245 Plasman, *Leopold II*, p. 47.
- 246 Nota van de Béthune. Geciteerd in: Roeykens, *Le Baron Léon de Béthune*, p. 50.
- 247 Papiers laissés par le baron Léon de Béthune, dossier n° 124, in: Roeykens, *Le baron Léon de Béthune*, p. 44.
- 248 Rapport I door Albert Thys, 1905, KMMA, Fonds Albert Thys, p.12. Geciteerd in: Van Canneyt, p. 86.
- 249 Rapport I door Albert Thys, 1905, KMMA, Fonds Albert Thys, p.13. Geciteerd in: Van Canneyt, p. 86.
- 250 De uitdrukking is ontleend aan: Renders, p. III.
- 251 Geciteerd in: Deneckere, 1900, p. 80.
- 252 Geciteerd in: Van der Smissen, *Édouard Leopold II et Beernaert*, p. 16.
- 253 Ranieri, Liane, Stedebouw. Een vroeg passie van Leopold II, in: Janssens en Stengers, p. 230.
- 254 Deneckere, 1900, p. 81.
- 255 Deneckere, 1900, p. 85; Witte, deel I 1830-1905, p. 521.
- 256 Van der Smissen, Édouard, p. 43.
- 257 Deneckere, *Het volk mort*, p. 99.
- 258 Deneckere, 1900, p. 85-88.
- 259 Van der Smissen, Édouard, p. 45.
- 260 Van der Smissen, Édouard, p. 49.
- 261 Witte, deel I, p. 524.
- 262 Van der Smissen, Édouard, p. 76.
- 263 Van der Smissen, Édouard, p. 262.
- 264 Deneckere, 1900, p. 88.
- 265 Stengers, *Belgique et Congo*, p. 98.
- 266 Papiers Chazal, LXVII, KMLKG.
- 267 Stinglhamber, p. 56.
- 268 Daye, p. 232.
- 269 Bataille, p. 46.
- 270 Owen, Hubris and Nemesis, p. 548.
- 271 Amy L. Eva, Four Ways to Gain Perspective on Negative Events, *Greater Good magazine*, sept 12 2017.
- 272 <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-athletes-way/201707/silent-third-person-self-talk-facilitates-emotion-regulation>.
- 273 Deneckere, 1900, p. 98.
- 274 Woeste, p. 19.
- 275 Woeste, p. 155.
- 276 AdB, Fonds Léon de Béthune, 07H090, in: Roeykens A., *Le Baron Léon de Béthune. 1864- 1907*, note dactylographiée, s.l, s.d., p. 5.
- 277 Woeste, p. 13-14.
- 278 Deneckere, Gita, De kerk in het midden. De koningen en de binnenlandse politiek. In: Janssens en Stengers, p. 145.
- 279 De Vaughan, p. 175.
- 280 Brief van van Eetvelde aan Beernaert, ARA, Papiers van Eetvelde. Geciteerd in: De Weerd, p. 133.
- 281 Janssens en Stengers, p. 275.
- 282 Brief van Leopold II aan Tippo Tip, 23 februari 1890. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 277.
- 283 Stengers, Jean, De Uitbreiding van België. Tussen droom en Werkelijkheid, in: Janssens en Stengers, p. 277.
- 284 Brief van Van Eetvelde aan Leopold II, 29 januari 1890, antwoord van Leopold in de kantlijn, ARA, Papiers. Van Eetvelde, n° 27.
- 285 De Weerd, p. 254.

- 286 De Weerd, p. 255.
- 287 Vangroeneweghe, *Kannibalisme en mensenoffers*, p. 144.
- 288 Hinde, p. 107.
- 289 Janssens en Stengers, p. 185.
- 290 Brief van Leopold II aan Adrien Goffinet, 10 juni 1871. Geciteerd in: Janssens en Stengers, p. 179.
- 291 Janssens en Stengers, p. 180.
- 292 Janssens en Stengers, p. 162.
- 293 Janssens en Stengers, p. 16 en 117.
- 294 Van der Smissen, Édouard, p. 363.
- 295 Verslag van de kabinetsraad door minister de Burlet. Gepubliceerd in: Van der Smissen, Édouard, p. 368-369.
- 296 Geciteerd in: Van der Smissen, Édouard, p. 372.
- 297 Buelens, *Congo 1885-1960*, p. 67-68.
- 298 Leloup, p. 495.
- 299 Brief van eerste minister de Burlet aan Leopold II, 7 december 1894. Geciteerd in: Leloup, p. 495.
- 300 Leloup, p. 499.
- 301 Leloup, p. 487-531.
- 302 Janssens en Stengers, p. 240.
- 303 Ontwerp van brief van Leopold II aan gouverneur-generaal van Congo Wahis, 30 november 1893, in: Janssens en Stengers, p. 281-282.
- 304 Kladversie van brief van Leopold aan Wahis, 4 februari 1897. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 50-51.
- 305 Brief van generaal Strauch aan A. Wauters, 1 mei 1911, Papiers Strauch, AA.
- 306 Duchesne, *Léopold II et le Maroc*, p. 41.
- 307 Duchesne, *Léopold II et le Maroc*, p. 196.
- 308 Louis Bertrand, *Souvenirs d'un meneur socialiste*, dl. I, Brussel, 1927, p. 27-28. Geciteerd in: Bombeek, p. 100.
- 309 Van Audenhaeghe, p. 20.
- 310 Asaro, Gabriella, *Cléo de Mérode, une icône entre Romantisme et Symbolisme, Histoire par l'image* [en ligne], <http://histoire-image.org/de/etudes/cleo-mero-de-icone-entre-romantisme-symbolisme>.
- 311 De Mérode, p. 110.

- 312 De Mérode, p. 112.
- 313 Van Audenhaeghe, p. 21.
- 314 *Vooruit*, 23-11-1904. Geciteerd in: Bombeek, p. 120.
- 315 *Vooruit*, 4-5-1905. Geciteerd in: Bombeek, p. 121.
- 316 Bataille, p. 46-47.
- 317 Dooms, p. 81.
- 318 Van der Elst, p. 14.
- 319 Van der Elst, p. 14.
- 320 Van der Elst, p. 15.
- 321 Fraser, p. 4.
- 322 Fraser, p. 5.
- 323 Maselis, p. 390.
- 324 Kurgan-Van Henteryk, G., *Jean Jadot, artisan de l'expansion Belge en Chine*, Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen, Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen. N.R., XXIX-3, Brussel, 1965, p. 30.
- 325 Kurgan-Van Henteryk, G., *Jean Jadot, artisan de l'expansion Belge en Chine*, Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen, Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen. N.R., XXIX-3, Brussel, 1965, p. 30.
- 326 Overzicht mede opgesteld door Patrick Maselis.
- 327 Weber, *De blijde intrede*, p. 236.
- 328 Hochschild, p. 210.
- 329 Vangroeneweghe, *Rood rubber*, p. 64-52.
- 330 Johnston, p. 378.
- 331 Brief van Beernaert aan de koning, s.d., 1892 AKP, CLII, Expansion, 12.
- 332 Brief van Devaux aan Banning, 9 mei 1885, ARA, Papiers Banning, 31.
- 333 Brief van Wahis aan Van Eetvelde, 27 december 1896, ARA, Papiers van Eetvelde.
- 334 Vermeersch, p. 279.
- 335 Brief van Van Eetvelde aan Leopold, 21 juli 1891, Brief van Leopold aan van Eetvelde, 24 juli 1891, AA.
- 336 Notitie van de koning, 29 september 1896, AKP, fonds Goffinet, briefwisseling Goffinet-Leopold II.
- 337 Van Groeneweghe, *Rood rubber*, p. 21.
- 338 Plasman, *Léopold II*, p. 102.

- 339 Stinglhamber, p. 136.
- 340 Vangroeneweghe, p. 70.
- 341 *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, juni 1908, p. 20.
- 342 Brief van Aaron Sims aan Duncan, 8 september 1894, NARA, M 179, Miscellaneous letters of the Department of State 1789-1906, R. 911. Geciteerd in: Plasman, *L'État indépendant du Congo face aux campagnes anticongolaises*, in: Dujardin e.a., p. 104.
- 343 Brief van Louwers aan Simons, 25 april 1901, ARA, Papiers Louwers, 3.
- 344 Inspectieverslag Wahis, 6 december 1896. Geciteerd in: Vangroeneweghe, *Voor rubber en ivoor*, p. 109-111.
- 345 Brief van Wahis aan Van Eetvelde, 2 november 1896, ARA, Papiers van Eetvelde, Pos 4073, 39.
- 346 Inspectieverslag Wahis, 6 december 1896. Geciteerd in: Vangroeneweghe, *Voor rubber en ivoor*, p. 110.
- 347 Brief van Leopold II aan gouverneur Liebrechts, 28 november 1899. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 104.
- 348 Nota van Van Eetvelde sur l'histoire du Congo, z.d., AfricaMuseum, Papiers van Eetvelde, 76/50.
- 349 J. De Trannoy, J. Volckaert, H. Quevrin e.a. (red.), *De Kerk in Kongo en in Ruanda-Urundi. Pauselijke missieliefdewerken*, s.d., p. 5. Geciteerd in: Verhoeven, *De Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Kongo*.
- 350 Vanthemsche, *Congo*, p. 64.
- 351 Guy Vanthemsche, *Congo*, p. 62.
- 352 Brief van Leo XIII aan Leopold, 14 juli 1890, AKP, Kabinet Leopold II, 868.
- 353 Bitu Lihun Nzundu Augustin, p. 327.
- 354 Wat wandaden gepleegd in en door de EIC betreft wil ik de lezer erop wijzen dat deze reeds uitvoerig en afdoend in kaart zijn gebracht door andere auteurs. Veeleer dan deze beschrijvingen te hernemen was het mijn bedoeling de positie en de verantwoordelijkheid van Leopold II te bepalen en inzicht te krijgen in zijn beleidsmechaniek.
- 355 Couttenier, p. 93.
- 356 Constant De Deken. Geciteerd in: Renders, p. 130.
- 357 Renders, p. 130.
- 358 Weber, *Automobilisering*, p. 125.

- 359 De Vaughan, p. 52.
- 360 Des Cars, Jean, *Blanche Delacroix*, Perrin, Paris, 2014, p. 15.
- 361 Woeste, p. 212.
- 362 Woeste, p. 223.
- 363 Woeste, p. 224.
- 364 Deneckere, 1900, p. 115.
- 365 Artikel 47 van de toenmalige (1902) grondwet regelde het kiesstelsel per algemeen meervoudig stemrecht.
- 366 Woeste, p. 228.
- 367 Geciteerd in: Deneckere, 1900, p. 119.
- 368 Cfr. Deneckere, 1900, p. 128.
- 369 Louise, princesse de Belgique, p. 99.
- 370 Schiel, p. 57.
- 371 Kerckvoorde, p. 158.
- 372 Geciteerd in: Kerckvoorde, p. 191.
- 373 Kerckvoorde, p. 244.
- 374 Kerckvoorde, p. 245.
- 375 Schiel, p. 222.
- 376 Louise, princesse de Belgique, p. 45.
- 377 Dumont, *La vie quotidienne en Belgique sous Léopold II*, p. 31.
- 378 Willequet, p. 15.
- 379 Kerckvoorde, p. 208.
- 380 Brief van von Bülow aan het Auswärtiges Amt – Norderney, 30 juli 1905, in: *La politique extérieure de l'Allemagne 1870-1914. Documents officiels publiés par le Ministère allemand des Affaires étrangères*, XXVII, Paris, Costes, 1936, p. 71-74; Wullus-Rudiger, p. 30.
- 381 Woeste, p. 200.
- 382 Van Audenhaeghe, p. 39.
- 383 Carton de Wiart, *Léopold II*, p. 19.
- 384 *Vooruit*, 23-7-1902.
- 385 *Vooruit*, 19-9-1902.
- 386 Van Audenhaeghe, p. 39.
- 387 Ascherson, p. 221.
- 388 *Vooruit*, 23-9-1902. Geciteerd in: Bombeck, p. 127.

- 389 Geciteerd in: Bombeek, p. 127.
- 390 Woeste, p. 236.
- 391 Keunings, p. 39, p. 40, p. 52.
- 392 Nota van Van Eetvelde aan Leopold II, 14 juni 1891, ARA, IRCB, 505.
- 393 De Saegher, Marcellin, *Congo. Suite à mes souvenirs d'Afrique. Vingt années à l'Administration centrale de l'État indépendant du Congo (1889-1908)*, 1920. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 124.
- 394 Brief van De Saegher aan Stevaert, 20 februari 1895, Papiers De Saegher, KMMA.
- 395 Brief van Lemery aan Léon, 12 mei 1903. Papiers Lemery, AA, Diverse, D382.
- 396 Plasman, *Léopold II*, p. 116.
- 397 Brief van Fuchs aan de regering, oktober 1897. Papiers Fuchs, 7, KMMA.
- 398 Renders, p. 166.
- 399 Brief van Liebrechts aan Wangermée, 5 november 1896. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 152.
- 400 Brief van Leopold II aan Van Eetvelde, 13 september 1896, AKP, Cabinet Léopold II, CLII, 'Expansion 108'.
- 401 Brief van Leopold II aan Van Eetvelde, 13 september 1896, AKP, Cabinet Léopold II, CLII, 'Expansion 108'.
- 402 *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, Brussel, 1896, p. 257.
- 403 Carton de Wiart, *Témoignage*, p. 4.
- 404 Une lettre du Roi, *La Belgique Coloniale*, vierde jaargang, 14 augustus 1898, p. 385.
- 405 Brief van van Eetvelde aan Leopold II, 2 juni 1897, AA, Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut, 506.
- 406 Buelens, *Congo, 1885-1960*, p. 134-136.
- 407 Ontwerpnota van Janssen aan de koning, 24-25 juli 1892. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 165.
- 408 Wiarda, p. 15.
- 409 Buelens, *Congo 1885-1960*, p. 136.
- 410 Plasman, *Léopold II*, p. 167.
- 411 Brief van de Browne de Tiège aan Lothaire, 5 maart 1898, Papiers Lothaire, 69.24.11-97 farde VI, AfricaMuseum.

- 412 Nota van Leopold II aan Liebrechts, 31 januari 1899, ARA, Papiers van Eetvelde.
- 413 Nota van Leopold II aan Liebrechts, 31 januari 1899, ARA, Papiers van Eetvelde.
- 414 Brief van Baerts aan van Eetvelde, 18 januari 1900, ARA, Papiers van Eetvelde.
- 415 Brief van Van den Nest aan van Eetvelde, 13 juli 1901, ARA, Papiers van Eetvelde.
- 416 Slade, p. 34.
- 417 Lateur, p. 138.
- 418 Brief van Gilzean Reid aan van Eetvelde, 28 december 1903, ARA, Papiers van Eetvelde, 17.
- 419 Ontwerp van brief van Leopold II aan Fuchs, 10 mei 1903. Geciteerd in: Plasman, *Léopold II*, p. 189.
- 420 Plasman, *Léopold II*, p. 193; *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, nr. 9 & 10, Rapport au Roi-Souverain, sept.-okt. 1905.
- 421 Nota van Leopold van 25 mei 1903, Fonds Goffinet, AKP.
- 422 Brief van Guinness aan Morel, 16 december 1902, Morel Papers.
- 423 Grant, p. 27-58.
- 424 Guido De Weerd beweert dat sommige foto's gemanipuleerd werden: De Weerd, p. 521.
- 425 Cornelis, p. 374.
- 426 Donny en Dreypondt, p. 139-140.
- 427 In een rondzendbrief van 9 januari 1897 schreef gouverneur-generaal Wahis aan de districtcommissaris van het Leopold II-Meer: 'Daar waar inlanders koppig weigeren te werken, moet men ze dwingen door het nemen van gijzelaars.' Ook twee jaar daarvoor, op 7 januari 1895 had hij in een circulaire de gijzelnemingen aanbevolen.
- 428 Pavlakis, p. 209.
- 429 Joseph Chamberlain, the British Secretary of State for the Colonies, at the annual dinner of the Royal Colonial Institute, March 31, 1897, <http://www.urome.be/fr2/ouvrag/1897chamberlain.pdf>.
- 430 Janson, p. 588.
- 431 De Mûelenaere, p. 153.